

פרשת ניצבים

"מי שהיה עובר אחורי בית הכנסת" וערבות הדדית

דליה מרקס

מה האחריות של הציבור, כלפי מי שבוחרים לא לבוא בשעריו? מה המחויבות של קהילה כלפי מי שאינן נמנות עליה? המשנה עוסקת בשאלה זו כשהיא דנה בשאלת חובת שמיעת שופר בראש השנה ומגילה בפורים. בין היתר נאמר בה:

וכן מי שהיה עובר אחורי בית הכנסת או שהיה ביתו סמוך לבית הכנסת ושמע קול שופר או קול מגילה, אם כיון לבו יצא ואם לאו לא יצא.
אף על פי שזה שמע וזה שמע, זה כיון לבו וזה לא כיון לבו (ראש השנה ג, ז)

המשנה אינה שואלת על כוונת הלב (או כיוון הלב?) של מי שיושבים ויושבות בבית הכנסת, היא מניחה שמי שבאו אל בית הכנסת, עשו זאת במטרה לכוון את לבם. היא שואלת על מי שנזדמנו בסביבות בית הכנסת או שעוברים מאחוריו, ומסיבה כלשהי אינם חפצים או יכולים להיכנס אליו. מיהו האדם שעליו מדברת המשנה, מדוע אינו נכנס לבית הכנסת בזמן התקיעה? האם הוא בוחר לעבור מאחורי בית הכנסת דווקא בזמן התקיעה?

במקום שבו מצמצמת המשנה, מרחיבה מעט התוספתא, שדנה גם ב"רועה שהרביץ צאנו אחורי בית הכנסת, וכן חולה שהיה מוטל אחורי בית הכנסת" (ראש השנה ב, ז). שני המקרים שמוזכרים כאן, שונים בתכלית – הרועה, שאינו מפסיק את שגרת החולין שלו, ועובר עם צאנו מאחורי בית הכנסת ולעומתו, החולה המוטל (!) שם, וניתן להניח שיצא ממיטת חוליו מתוך דבקות, ועבר שם גם אם לא היה יכול להיכנס. האחד נוהג ביום הקדוש כבכל יום והשני עושה מאמץ עליון לקיים את המצווה. ועדיין, נשאלת השאלה מדוע החולה מוטל בחוץ ואינו נמצא עם הקהל בבית העדה או במיטתו, כשמישהו סועד אותו בחוליו.

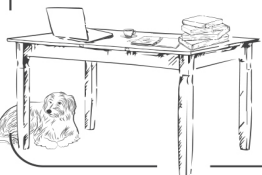
גם כאן כוונת (או כיוון) הלב היא הגורם הקובע אם אדם יצא ידי חובתו אם לאו, וכמאמר התוספתא: "שאיין הכל הולך אלא אחר כונת הלב" (שם).¹ המשנה הבאה החותמת את הפרק עוסקת בבירור בכוונת הלב במובן העמוק והתובעני של המונח:

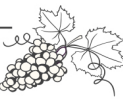
וכי ידיו של משה עושות מלחמה או ידיו שוברות מלחמה [...] אלא כל זמן שהיו ישראל מסתכלין כלפי מעלן, ומכוונין את ליבם לאביהם שבשמיים, היו מתגברין ואם לאו היו נופלים [...] (ראש השנה ג, ח)

פרופ' יונה פרנקל טען שמשנה ח' מציבה חלופה דתית מחייבת ועמוקה יותר למשנה ז' המציגה את המינימום ההלכתי הנדרש, היינו לכוון את הלב לצאת ידי חובת המצווה.² ניתן

¹ ניתן את דעתנו לכך, שמושג זה של כוונת/כיוון הלבאינו ברור די צרכו, ואפשר להבין אותו בשלוש דרכים שונות: א. הכוונה לעצם שמיעת השופר (במובן האקוסטי פיזיולוגי של הדבר); ב. הכוונה היא לצאת ידי חובת המצווה; או שמא ג. הכוונה היא כוונת הלב במובן העמוק של הדבר, השתדלות מנטלית, רוחנית ורגשית. וראו: דליה מרקס, "המכוון לבו": סוגייה בהבנת חווית התפילה בעולמם של חז"ל", דעת (תשע"ח), עמ' 427-440.

² י' פרנקל, דרכי האגדה והמדרש, הרצליה 1991, עמ' 484 – 485; הנ"ל, "האגדה שבמשנה", מחקרי תלמוד, ג:ב, י' זוסמן וד' רוזנטל (עורכים), ירושלים תשס"ה, עמ' 678.

את ליבנו לכך, שהמשנה עוסקת במעשה שנעשה בתודעתו של האדם, המעשה הוא אמנם בזיקה לציבור המתפללים אבל הוא נעשה בליבו, באופן פרטי.

מי ניצבים ומי נספרים

המתח בין הפרטי והציבורי-לאומי, בין הסמוי ובין הגלוי, בין מי שמתתפים ומשותפים ומי שנמנעות ומנועות, ובמלים אחרות בשאלה "מי נספר" בולט גם בפרשתנו, הפותחת במילים:

אֲתֶם נִצְבִּים הַיּוֹם כְּלָכֶם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵיכֶם
 רְאִישֵׁיכֶם שְׂבָטֵיכֶם זְקֵנֵיכֶם וְשֹׁטְרֵיכֶם כָּל אִישׁ יִשְׂרָאֵל:
 טַפְּכֶם נְשִׁיכֶם וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בְּקֶרֶב מַחְנֶיךָ
 מִחֹטֵב עֵצִיךָ עַד שֹׂאֵב מִיַּמֶּיךָ (דברים כט, ט-י).

לא רק עם הניצבים נכרתת הברית – בדרך כלל מפורש הפסוק הזה: "כי את אשר ישנו פה עמנו... ואת אשר איננו פה עמנו היום" (פס' יד), כדובר על הדורות הבאים אבל ניתן להחילו גם על אלה שבחרו לא להתייצב בקרב הציבור.

מי שאינו "פה עמנו היום" הוא אולי זה שאינו יכול (או רוצה) להיכנס לבית הכנסת אבל אינו מסוגל (או חפצה) לעוזבו כליל. הוא עובר מאחוריו בעת התקיעה בשופר – נוכח ונפקד, יכול ולא יכול, רוצה ומסרבת. יש הגדות של פסח שבהן מסופר על בן חמישי, הבן היהודי האובד, זה שאינו איתנו השנה, ומי ייתן ובשנה הבאה יצטרף אלינו.

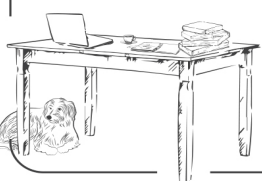
בהמשך באים דברי איום כלפי "איש או אשה או משפחה או שבט אשר לבבו פנה היום מעם ה' אלהינו" (פס' יז). גם כאן הקריטריון הוא מה פנימי, מה שמתרחש בלב, גם אם הנפקא מינא התחוללות פנימית זו הוא מעשי. מה אחריות הציבור כלפי אלה שלבבם פונה מן הדרך הישרה? על מעשים לא ראויים על הציבור להגיב, זהו ביטוי של הערבות ההדדית של ישראל אבל מה לגבי חטאים שבלב?

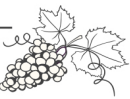
המסורת היהודית מכירה בכך, שיש דברים שאינם מסורים לנו, יש דברים שאינם בשליטתנו. על הפסוק: "הנסתרת לה' אלהינו והנגלת לנו ולבנינו עד עולם לעשות את כל דברי התורה הזאת" (פס' כח) שבפרשתנו נתלו תלי תלים של פרשנויות ישנות וחדשות. בין היתר נאמר במדרש:

רבי אומר: להודיע שבחן של ישראל, שכשעמדו כולן על הר סיני לקבל התורה, השוו כולם לב אחד לקבל מלכות שמים בשמחה. ולא עוד, אלא שהיו ממשכנין עצמן זה על זה. ולא על הנגלות בלבד נגלה הקב"ה עליהם לכרות ברית עמהם, אלא אף על הסתרים. אמרו לו: על הגלויים אנו כורתים ברית עמך, ולא על הסתרים. שלא יהא אחד ממנו חוטא בסתר, ויהא הצבור מתמשכן (מכילתא דרבי ישמעאל, יתרו, בחודש, ה)

בני ישראל מוכנים "למשכן את עצמם" ולהיות ערבים למעשי כל בני העדה הגלויים אבל הם מסרבים לקחת אחריות על "הסתרים", על העניינים שבלב, שעליהם איש אינו יכול להשגיח, אישה אינה מסוגלת לפקח.

דומה שרבות מבעיותינו בחברה הישראלית נובעות מכך שיש הסבורים שהם ממונים על ה"נסתרות" ומשימים עצמם שופטים של מה שבין אדם ובין קונו. דברים אלה אינם מסורים

לבני אדם. הדרכים שבהן אדם מקיים את אמונתו והאופנים שבהם אישה מבקשת את אלוהיה מסורים להם בלבד ולא למי שרואה עצמו מייצג של הקב"ה עלי אדמות. וטוב נעשה אם נתמקד ב"נגלות", היינו, בהתנהגות הציבורית שלנו, של קרובינו ושל מנהיגינו. ונשתדל שמעשינו יהיו ראויים ויהיו מכוונים לטוב ולישר.

הגלוי שבסתר

לא תמיד יש הבחנה חדה בין "הנגלות" ובין "הנסתרות". במכתב מיוסר שכתב חיים נחמן ביאליק למשפחתו כשהיה בחור ישיבה צעיר בווידי (ספק רציני ספק ציני) שכתב במכתב להוריו, נאמר: "על חטא שחטאו לפני [אבותי] בגלוי שבסתר".³ אמנם "הנסתרות לה' אלהינו" אבל גם בסתר יש ממד שמחייב את היחיד ואת הציבור בהתייחסות, כאלה הם למשל הפשעים הנעשים בסתרי בתים על ידי אנשים נואשים ובודדים. חברה בריאה היא חברה שמתירה לפרטים החיים בה את "הנסתרות" ללא התערבות ומאיך מגלה אחריות הדדית. לצערי, לא אחת בחברה הישראלית נראה שלעתים יש נטייה להימנע מהתערבות במצבים הזקקים זאת (למשל במצבים של אלימות במשפחה), ובה בשעה יש נכונות להתערבות ברגל גסה במקומות שהם מקדשו של היחיד (או של המשפחה).

לקראת פרוס השנה החדשה אתפלל שנלמד לקרב את מי שזקוקים ליד אוהבת ובה בשעה לאמץ אלינו גם את מי שבוחר לעבור מאחורי בית הכנסת ואת מי שאינה מבקשת ללכת בתלמים מוכרים וידועים.

³ ח"נ ביאליק, אגרות, כרך א', תל אביב תרצ"ח, עמ' כא.

